

meerden zich lieten dwingen in het keurslijf van het Nederlands-Hervormde Kerkgenootschap, kon de afsplitsing van de sefardiem van het Israëlitische Kerkgenootschap in 1870 worden verhinderd.

Een kanttekening bij Wallets terminologie is wel op haar plaats. De term ‘nieuwe Nederlanders’ suggereert in combinatie met de ondertitel ‘de integratie van de Joden’ ten onrechte dat die integratie in 1851 – het jaar waarin secretaris Stein overleed – zou zijn voltooid. Het begrip ‘integratie’ doet zo denken aan een eindsituatie, maar dat was toen, net zo min als in onze dagen met de ‘nieuwe Nederlanders’, niet het geval. We moeten ‘integratie’, evenals (sociale) emancipatie, opvatten als een proces. Hooguit kan men proberen te peilen wat de *mate* van integratie op een bepaald moment is geweest – een lastige taak in een samenleving waarin destijds, net als nu weer, de verzuiling een grote rol ging spelen.

Een vergelijkbare opmerking kan gemaakt worden over het begrip ‘semi-autonomie’ dat Wallet invoert om het zelfbestuur van de Joodse naties tijdens de Republiek te karakteriseren. Hij acht dat een betere term dan de gebruikelijke ‘autonomie’ (16 en noot 1). Ik zie daar het nut niet van in. Van Dale geeft de staatkundige en volkenrechtelijke definities van ‘zelfbestuur’ en hier geldt net als bij ‘integratie’, dat we naar de veranderende mate van autonomie moeten vorsen. Wallet zelf is trouwens niet consequent, want hij gebruikt in dit verband herhaaldelijk, en verwarrend, de term ‘onafhankelijkheid’ (25, 237-238). Schrijver heeft zich niet voldoende gerealiseerd dat de juridische posities van de Joodse naties tijdens de Republiek tot stand kwamen in de vorm van een contract met de stedelijke overheden. (Zie daarvoor laatstelijk een gedocumenteerde studie in de door Israel en Salverda uitgegeven bundel *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)* uit 2002.)

Tot slot blijft na deze studie van een fase in het proces van ‘nationalisering’ de onoplosbare (?) vraag naar de subjecten: wie of wat zijn (nog) ‘Joden’? Spinoza die werd verstoten? Lustiger z.n. die kardinaal werd? Da Costa, Capadose, Lipman en anderen die in de negentiende eeuw tot een christelijke kerk overgingen? (Wallet meent: ‘Helaas is er nog naar nauwelijks onderzoek gedaan naar het verschijnsel bekering van Jodendom naar christendom in Nederland’ (268 noot 51), maar er zijn toch ook al monografieën over de zending onder de Joden en biografieën over Schwarz en Van Ronkel verschenen: recensie in *BMGN* 107 (1992) 390-391.)

Deze opmerkingen nemen overigens niet weg dat Wallet een mooi boek heeft geschreven, voorzien van nuttige bijlagen en register, waarin ook de vergelijking met het buitenland niet ontbreekt en dat terecht in aanmerking is gekomen voor de toekenning van de Hartog Beemprijs.

A.H. Huussen jr.

Ham, W. van der, *Verover mij dat land. Lely en de Zuiderzeewerken* (Amsterdam: Boom, 2007, 430 blz., €39,50, ISBN 978 90 8506 437 4).

Wat doe je als je een biografie wilt schrijven over iemand die vrijwel niets over zijn persoonlijke gedachten en gevoelens op papier heeft gezet? Over iemand die zijn zielsroerselen niet blootgaf, ook niet tegenover zijn vrouw en kinderen. Over iemand die eigenlijk alleen voor zijn werk leefde. Dan schrijf je zijn biografie aan de hand van de tastbare resultaten die hij heeft achtergelaten. En die mogen in het geval van de civiel ingenieur Cornelis Lely (1854-1929) indrukwekkend worden genoemd. Na het lezen van *Verover mij dat land* blijft het beeld achter dat Nederland zonder de visionaire en daadkrachtige Lely er heel anders had uitgezien.

Het is niet de eerste keer dat er een biografie over Lely is verschenen. In 1948 schreef K. Jansma, die hem persoonlijk kende, *Lely, de bedwinger van de Zuiderzee*. Deze levenbeschrijving was toch vooral het werk van iemand die een grenzeloze bewondering voor zijn hoofdpersonage had. Geograaf en historicus Willem van der Ham kreeg van Rijkswaterstaat daarom opdracht voor het schrijven van een nieuwe biografie. Van der Ham is geen onbekende op het terrein van de waterstaatsgeschiedenis. Eerder publiceerde hij (samen met A. Bosch) het jubileumboek *Twee eeuwen Rijkswaterstaat 1798-1998* (1998), zijn proefschrift *Heersen en Beheersen. Rijkswaterstaat in de twintigste eeuw* (1999) en *Meester van de zee* (2003), een biografie over waterstaatsingenieur Johan van Veen.

Zoals Van der Ham in zijn inleiding schrijft, is *Verover mij dat land* geen biografie in de traditionele zin van het woord. Over Lely's persoonlijke leven valt weinig te zeggen. De brieven die hij zijn kinderen schreef, beperken zich voornamelijk tot beschrijvingen van projecten waarmee hij zich op dat moment bezighield. Voor persoonlijke gevoelens of beschouwingen ruimde hij geen plaats in. De titel van het boek dekt overigens niet de lading; het gaat over veel meer dan de Zuiderzeewerken. Van der Ham begint met een beschrijving van Lely als jong en onbekend ingenieur, toen hij in opdracht van de Zuiderzeevereniging werkte aan een reeks technische nota's die uiteindelijk zouden leiden tot de aanleg van de Afsluitdijk en de gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee. Lely's werk voor de Zuiderzeevereniging maakte indruk en hij werd naar Den Haag gehaald. Als minister van Waterstaat in de kabinetten Van Tienhoven (1891-1894), Pierson (1897-1901) en Cort van der Linden (1913-1918) toonde de sociaal-liberaal Lely zich niet alleen een uiterst harde werker, maar ook een pragmatisch politicus. Van politieke spelletjes wilde hij niets weten; hij ging puur voor het resultaat. Tijdens zijn tweede ministerschap besloot hij na een stormvloed tot de aanleg van een vissershaven in Scheveningen – wat hem daar de naam Lely Benedictus opleverde – en zorgde hij ondanks felle tegenstand van fabrikanten voor het totstandkomen van de eerste ongevalwet die werknemers in bescherming nam. Als gouverneur van Suriname (1902-1905) stimuleerde hij de aanleg van een lange spoorlijn dwars door de jungle. Daarnaast zorgde hij voor de ontsluiting van het Nederlandse platteland door verbetering van vaarwegen en de aanleg van tramlijnen en lokaalspoorwegen. Lely voorzag al vroeg een belangrijke rol voor auto's. In 1898 gaf hij toestemming voor de eerste autorally in Nederland. Tijdens zijn derde periode als minister van Waterstaat zag hij zijn plan voor de aanleg van een rijkswegennet echter in het parlement stranden. De Zuiderzeewet wist hij

in 1918 wel door de Kamers te leiden. Het vormde de kroon op zijn jarenlange werk als ingenieur én staatsman.

Het boek van Van der Ham – uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Afsluitdijk – is in eerste instantie toch vooral een ‘mooi boek’: prachtig vormgegeven met fraaie illustraties en kaartmateriaal dat de tekst ondersteunt. Van der Ham heeft een synthese geschreven met als basis de literatuur die er over Lely en aanverwante onderwerpen bestaat. Dat heeft hij over het algemeen op voorbeeldige wijze gedaan, maar het leidt niet tot nieuwe inzichten. Het hoofdstuk over Lely als minister en staatsman (61-158) had wel wat korter gemogen. In het bijzonder de delen over de kabinetten waarin Lely geen zitting had, komen veel te gedetailleerd aan de orde. Vóór Van der Ham pleit dat hij een van de eerste historici van buiten de IJsselmeerpolders is die veelvuldig gebruik heeft gemaakt van het onderzoekswerk dat de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders (vanaf 1988 het Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland en vanaf 2004 het Nieuw Land Erfgoedcentrum) vanaf 1936 in een groot aantal publicaties heeft vastgelegd. Vooral in het laatste hoofdstuk (‘Op nieuw land een nieuwe maatschappij’) heeft hij deze onderzoeksresultaten, die tot nu toe ‘het oude land’ niet hadden bereikt, voor een groot publiek op overzichtelijke wijze toegankelijk gemaakt.

Verover mij dat land is in de eerste plaats een historisch overzichtswerk over hoe Nederland zich in hoog tempo heeft getransformeerd van een enigszins achtergebleven land in de negentiende eeuw tot een moderne natie in de twintigste eeuw. Lely’s levenswerk – het afsluiten en deels droogleggen van de Zuiderzee – vormt in de 21ste eeuw nog steeds wereldwijd het visitekaartje van ons kleine, deels op de zee veroverde land.

Jeoffrey van Woensel

Berkel, K. van, *Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland* (Mededelingen van de Afdeling Letterkunde. Nieuwe reeks 69:3; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2006, 57 blz., €11,-, ISBN 90 6984 499 0).

Bij het horen van de naam Frederik Willem van Eeden denkt men meestal aan de literator/psychiater en niet aan diens vader, de Haarlemse museumdirecteur en amateurbotanicus die dezelfde namen droeg. De vader van de Tachtiger had eigen verdiensten. Het is daarom goed dat Klaas van Berkel eens uitvoerig aandacht aan hem besteedt.

F.W. van Eeden sr. (Frits voor intimi) wordt in 1829 in Haarlem geboren als enige zoon van de bloemenkweker en bollenhandelaar J.A. van Eeden. Zijn vader behoort tot de notabelen van het stadje. Frits is leergierig en heeft al vroeg belangstelling voor de natuur. Hij bezoekt het gymnasium, maar een universitaire studie zit er niet in omdat hij moet gaan werken in het

familiebedrijf. Na het overlijden van zijn vader in 1858 krijgt hij de leiding over de kwekerij, maar het werk bevalt hem allermintst. Hij heeft geen zakentalent en is opgelucht als hij de zaak in 1866 kan verkopen. Inmiddels heeft hij een positie verworven als algemeen secretaris van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. Die functie is hem op het lijf geschreven. Van Eeden brengt de Maatschappij tot nieuwe bloei. Hij zorgt voor de aanleg van een koloniale verzameling die uitgroeit tot het Haarlemse Koloniaal Museum. Van Eeden heeft eveneens een aandeel in de totstandkoming van het Museum voor Kunstnijverheid in zijn woonplaats. In beide musea vervult hij de taak van directeur. Zijn vrije tijd besteedt hij, behalve aan rijmen en dichten, aan het maken van lange wandelingen door de vrije natuur. Door zelfstudie ontwikkelt hij zich tot een bekwaam botanicus.

Van Berkel plaatst Van Eeden in perspectief met E. Heimans en Jac. P. Thijssse, de beide onderwijzers die rond 1900 in Nederland de aanzet gaven tot opbloei van de belangstelling voor de natuur en natuurstudie, een verschijnsel dat wel wordt aangeduid met de term 'biologisch reveil'. Heimans en Thijssse waren echter niet de eersten die het Nederlandse volk enthousiast wilden maken voor de 'natuursport'. Een van degenen die hen, zeker ook volgens eigen zeggen, inspireerde was de oude Van Eeden.

Van Eeden viel in zijn tijd op door zijn bevlogen publicaties over de inheemse natuur. Ze verschenen onder meer in het populairwetenschappelijke tijdschrift *Album der Natuur*. Waar zijn medeauteurs zich vooral richtten op de tropische natuur, vestigde Van Eeden de aandacht op de natuur en het landschap in Nederland en schreef hij op basis van eigen aanschouwing over de schoonheid van wilde planten. In 1886 bundelde hij een aantal artikelen over zijn botanische wandelingen door Nederland, onder de titel *Onkruid*. De bundel handelt niet alleen over plantengroei maar ook over het landschap, de mensen en eigenlijk alles wat hij op zijn tochten tegenkwam. Van Berkel beschouwt de botanische passages als de saaiste onderdelen van het boek, maar dit oordeel komt wellicht voort uit het feit dat hij historicus is en geen botanicus.

In *Onkruid* komt ook de passage voor, waar Van Eeden in natuurbeschermingskring om bekend is geworden. Naar aanleiding van het verloren gaan van het Beekbergerwoud noteerde hij dat dit gebied als 'monument' van de natuur behouden had moeten blijven. Van Berkel licht toe dat Van Eeden daarbij een ander (meer historisch) beeld voor ogen had dan de latere oprichters van Natuurmonumenten.

De vraag of Van Eeden een wegbereider was van de latere natuurbeweging van Heimans en Thijssse wordt door Van Berkel ontkennend beantwoord omdat de ideeën en het natuurbeeld van Van Eeden zo verschillend waren van die van hen. De verschillen zijn inderdaad evident. De elite Van Eeden leefde in een andere wereld dan Heimans en Thijssse die tot de generatie van de Tachtigers behoorden, lesgaven aan arbeiderskinderen en behalve de negatieve effecten van de industriële revolutie ook de vruchten daarvan zagen. Hoewel Heimans en Thijssse, die onderling ook zeer verschillend waren, anders tegen de natuur aankeken dan Van Eeden vormde zijn werk voor hen (én voor biologen en natuurbeschermers na hen!) echter wel degelijk een bron van